

A magyar „Caruso” – emlékezés egy elfelejtett magyar tenoristára

Winkler Gábor

A 20. század vészterhes, világháborúkkal, népiértá-sokkal és forradalmakkal tördelt korszaka nehe-zen gyógyuló, gyötrelmes, több generáción átívelő, mély sebeket hagyott az élet minden területén. A vesz-teségek teljes feldolgozásával még adós a történelemku-tatás. E vérzivataros korszak különösen súlyosan érintette a közép-európai országokat, így hazánkat is. Vesztes háborúk, proletárforradalom, konfliktus a kisanant-tal – magyar-román háború –, trianoni területvesztés, zsidótörvények, holokauszt, munkatáborok, kommu-nista hatalomátvétel, majd az 56-os forradalom és meg-torlása. Fájdalmas embervesztés, menekülés, tömeges kivándorlás. Mindez mélyrehatóan érintette a hazai kul-turális életet, beleértve a zeneművészet minden ágát is.¹

Az operaművészet – énekesek, karmesterek, zenészek, színházi szakemberek – tekintetében különösen három időszak eredménye-zett érzékeny veszteséget: a második zsidótörvény és a német meg-szállás, azaz az 1939. július és 1944. március 18. közötti csaknem öt év, az 1945–1950, a világháború befejezése és a kommunista ha-talomátvétel közötti évek, valamint az 1956-os forradalom leveré-se utáni megtorlás, a nagyjából 1962-ig tartó szakasz. Az elsőként említett periódusban – amint azt a holokauszt áldozatai előtt tisz-telgő „Összetört, elhagyott, meghalt”, a költő Hoffmann szavait címélül választó operaházi emlékkiállítás is megőrökíti – összesen száznegyvenhét munkatársa hagyta el a dalszínházat. Több mint a felük, szám szerint nyolcvanhárom – 14 magánénekes, 5 karmes-ter és korrepetitor, 27 énekkari, 18 zenekari tag, 7 balettművész, 8 műszaki, 4 adminisztratív munkakörben foglalkoztatott – koráb-bi dolgozó kényszerből, a faji törvények következményeként távo-zott.^{2,3} Közülük 21-en az életüket is veszítették.⁴ (A teljesség kedvéért megemlíjtük, hogy a művészek többsége itthon vagy külföldön visz-sza tudott térni a pályájához.)

A második időszakról kevesebb adat ismert. Hét szerződötett ope-raházi magánénekes hagyta el az országot, közülük Járny József később visszajött.⁴ Több művész legálisan, engedéllyel volt távol. Közülük a legismertebb a világjáró művész, Svéd Sándor esete. Miközben érvényes szerződése volt a New York-i Metropolitan Operával, 1950-ben néhány estés fellépésre szóló meghívással hazaérkezett Magyar-országra. Az útlevelét azonban bevonták, s noha Amerikában felesége várta, 1956-ig gyakorlatilag fogoly maradt.⁵ (E lépés felkészületlenül érte, mint ért volna bárki mást is –, mivel 1948-ban és 1949 nyarán már fellépett a fővárosban, s akkor nem gördítettek akadályt visz-szaütazása elé.⁴ Kényszerű itt tartása elleni tiltakozásként operaházi fellépései alkalmával szerepét idegen – többnyire olasz – nyelven éne-kelte.) Számos további művész is külföldre távozott 1945–49 között, de többségüknek nem volt az Operaházzal élő szerződése.⁴

Az említett harmadik szakaszban a szolistasént fellépők közül 13 magánénekes távozott. Többségük a már főszerepeket éneklő fiatal énekesgenerációhoz tartozott, nagy részük – pl. Remsey Győző (Victor Remsey), Cserháti Zsuzsa (Susanne Corda), Angyal Nagy Gyula (Julius Nagy), Koszó István (Stephan Kosso), Littasy György (Georg Littasy), Gáncs Edit (Edit Kertész-Gabry) és mások – külföldi színpadokon arat-tak sikereket.⁴ Ebben az időszakban hagyta el a színházat a világ ke-resett karmesterévé váló Kertész István is. A disszidálások egészen az 1960-as évek végéig tartottak, ekkor hagyta el az országot a di-rigens Tóth Péter.⁴ Szórványosan persze még a 80-as években is vol-tak „illegális távozók”.⁴

Az a művész, akit az Egyesült Államokba történő emigrálását s ottani üstökös szerű feltűnését követően az amerikai lapok a „magyar Carusóként”, sőt, egyene-sen a nagy tenorista, Beniamino Gigli utódjaként emleget-tek,⁶ csak a különös szerencsének köszönheti, hogy nem vált a zsidótörvények, majd a munkaszolgálat sok névte-len áldozata egyikévé.

Weinstock Miklós néven, egy Tisza menti kisvárosban, Tiszacsegén, kereskedő családban született 1923-ban. Hangjára 11 éves korában a helyi zsidó közösség kántora, Weisz Sándor figyelt fel, ő javasolta szüleinek a fiú taníttatását. Debrecenbe járt gimnáziumba, ezen túlmenően tanulmányairól nem ismertek közelebbi részletek. Itt kezdett komoly énektanulmányokba is, első mestere az egykori kiváló szoprán, az elsősorban hangverseny-énekesnőként, majd énektanárként nevet szerzett – mások mellett a kiváló basszista, Polgár László kezdeti énektanulmányait is segítő – Eyssen (szül.: Bendel) Irén volt.⁴ (Férje, Bendel Tibor nevééről a források egy részében Bendel Tibornéként, másutt Eissen Irénként szerepel.) Schubert-dalok megszólaltatójaként sikerrel lépett fel 1941-ben a debreceni Zenede koncertjén.⁴ 1942. december 7-én, 19 évesen, az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület (OMIKE) Kodály Zoltán 60. születésnapja tiszteletére, a Goldmark teremben rendezett hangversenyének egyik szólistája volt, a később világhírrév váló gordonkaművész, Starker János, a hazánkat elhagyó, majd London díszpolgárává választott alt énekesnő és énektanár Rózsa Vera, valamint a holokauszt áldozatává váló zeneszerző, Weiner László társaságában. A művész az A csitári hegyek alatt c. dalt énekelte, nagy sikerrel.^{7,8} A rendezvény plakátján még Weinstock néven szerepel, a debreceni zenei évkönyv 1945-ben már Vári-Weinstock néven említi: „Meg kell még említenem Vári-Weinstock Miklóst, ki mint Hoór Tempis Erzsébet régi növendéke, 1945 elején az elsők között volt, akik nála újra jelentkeztek s néhány hónapi tanulás után innen indult el előbb Budapestre, majd Milánóba és onnan Amerikába, ahol ma a zenetörténetben talán példátlan sikereit aratja.”⁴

Ám előbb még más megpróbáltatások várták: a munkaszolgálat következett. Szolgálat közben is gyakran dúdolgatott-énekelgetett társainak, amit a kíséző nyilas őrök nem igen szívteltek, így gyakran kellett megalázó büntetéseket elszenvednie. 1944 decemberében Székesfehérvár közelében századát a Luftwaffe műveleti cselekményeinek támogatására, árokásásra rendelték. Felfigyelt énekére a németek civilben építész-mérnök képzettségű és zeneértő őrnagya, aki mind gyakrabban rendelte magához a dalos kedvű katonát. Amikor közeledett az orosz front, s a század visszavonulásra kényszerült, az őrnagy élete kockáztatásával, zárt autón elvitte az orosz állások

közelébe. Ott szabadon engedte, s – amint az énekes egy 1945-ben Reményi Gyenes Istvánnak adott interjúban elmondta – e szavakkal búcsúzott tőle: „...sok bűnt követtem el, de talán most levezeltem.”⁸ Ő túlélte a borzalmakat, családtagjait azonban mind egy szálig elveszítette.

Az Operaház – néhány sikeres debreceni koncert-fellépését követően – 1945 nyarán szerződtette ösztöndíjasként. Első szerepe Puccini egyfelvonásosa, A köpeny férfi szerelmese volt, de két héttel később már a Traviata Alfrédjét szólaltatta meg.⁹ Rövid ideig Rómában tanulhatott: a közelmúlt nagy énekesei, a baritonista Riccardo Stracciari, a hőstenor Aureliano Pertile és Gigli voltak a mesterei. Fellépett a római magyar követség hangversenyén is. Feltehetően itt hallotta meg Frank Biacfriart, a Metropolitan Opera képviselője, aki azután utána utazott Budapestre, s egy amerikai koncertkörútra szóló szerződést kínált a számára. A művész élt a lehetőséggel és elhagyta Magyarországot.

Családnevét Gafnira változtatta. A névváltoztatás, amint azt visszaemlékezésében részletesen kifejtette, nem a véletlen műve. A gafni ugyanis héberül azonos jelentésű a weinstockkal (=szőlőtőke). Az eredeti név héber megfelelővel történő helyettesítésével a zsidó közösséghez, identitáshoz való kötődését kívánta hangsúlyozni.¹⁰ Bár egy feljegyzés említi Nicolò Gafniként használt nevét, a fellelhető hivatalos forrásokban mindenütt a Miklos keresztnév szerepel.

New York-i bemutatkozására 1947. február 8-án, a Town Hallban került sor. A másnapi újságok lelkesedve adtak hírt az új Carusóról. Több várost érintő koncertkörút után, 1949-ben a Carnegie Hallban lépett fel, ugyancsak hatalmas sikerrel. Ám a remélt, a vezető operaházakba is utat nyitó karrier elmaradt: bár egyes forrásokban az ellenkezője szerepel, a MET, a londoni Királyi Operaház, a Covent Garden vagy a bécsi Staatsoper ajtóit zárva maradtak előtte. Egy zenei szakíró pályafutását az ugyancsak üstökösként berobbanó, de az igazi csúcsokra fel nem érő Mario Lanzaéhoz hasonlította. Megállapítása szerint a bemutatkozását kísérő sajtóvisszhangok túlzónak tarthatók. Mint írja, „bár erőteljes és fényes tónusú hangja volt, ...egy csillogó minőség, egyfajta szemcsés textúra [a] hangszínében, amit gyakran találunk a zsidó hangoknál [Jan Peerce és Richard Tucker jó példa], nem volt benne Beniamino Gigli

mézédes lágsága és Giuseppe di Stefano napfényes ragyogása, nem beszélve Jussi Björling eleganciájáról.”¹¹

Mindenesetre zenetörténeti tény, hogy Eléázár szerepében 1960-ban vele rögzítették Halévy nagyoperája, A zsidónő első teljes stúdiófelvételét (Da Vinci DRC 100-102), amelyet Erasmo Ghiglia vezényelt, címszerepét Frances Yeend, Brogni bíboros szólamát pedig William Wilderman szólaltatta meg. A felvétel ritkaság, gyűjtők féltett kincse, CD-n való közreadásával máig adós a hanglemezipar. Gafni közreműködésével két szólólemez is készült, ugyancsak LP formájában, amelyek egyikén bel canto operaáriákat, a másikon olasz dalokat és operett-részleteket énekel.

Megtalálta a filmipar is. Először, 1949-ben a Columbia Pictures rövidfilmjének főszereplője volt (A voice is born [Egy hang születik]), amelyben tulajdonképpen – a valóságot a filmszerűvé tétel érdekében nem kis mértékben kiszínezve – saját életét éli újra. Főszereplője egy énekes, aki náci koncentrációs táborban tanul meg énekelni, majd a rabságból megszabadulva egy amerikai koncertteremben válik valóra operaművészi álma.¹² A filmet 1948-ban rövidfilm kategóriában Oscar-díjra is nevezték, de nem nyert. A művész a Sorrentói emlék (Torna a Sorrento) c. nápolyi dalt és a Bajazzók nálunk „Kacagj, Bajazzo” néven ismertté vált áriáját (Vesti la giubba) éneкли.

Csaknem rokon témájú a zeneakadémiai tanulmányait műegyetemre cserélő építészmérnök képzettségű, de inkább főleg dalokat és indulókat jegyző zeneszerzőként ismert Litkei Ervin ötletéből született, 1957-ben forgatott Golden cage (Aranykalicka). Az 1947-ben kezdődő történet szerint a csodálatos hangú ifjú tenorista (ezt kelti életre Gafni Miklós) nem akarja aláírni a sikeres meghallgatását követő budapesti operaházi szerződést, mert be kellene lépnie a kommunista pártba. Ezért otthagyja táncosnőként dolgozó kedvesét (Szarvas Janina, az 1956-ban Bécsbe távozó magántáncosnő alakítja) és emigrál. A lány is társra lel (megszemélyesítője az itthon ugyancsak az Operaház balettművészeként dolgozó és Janinával együtt disszidáló Füleki [Füleky] Gyula), és 1956-ban mindketten elhagyják az országot, hogy külföldön próbáljanak szerencsét. Sikert aratnak. Távozásukról és a közben kitört forradalomról értesülve az Énekes Bécsbe siet, ahol az egykori szerelmesek újra egymásra találhatnak.⁶ A címbe-li aranykalicka a szögesdrótokkal körbezárt országot jelöli,

amelyből, akár egy fogoly madár, az első adódó alkalommal távoznak a jobb sorsot remélők, a kiszámíthatatlan ismeretlen jövőt is vállalva. Hogy az összefüggés, az allegorikus kapcsolat a magyar történelmet kevésbé ismerő vagy követő nézők számára is világos legyen, a kalitka a vásznon is megjelenik, s az Énekes az ablakba helyezve, kinyitja ajtóit, hogy a madárcák kirepülhessenek. Gafni amerikai dalok mellett Rossini La danza c. tarantelláját szólaltatja meg.

A mintegy 30 perces játékfilm írója a hivatalos adattár szerint Litkei Fodor Andrea. A név Litkei 1948-ban, már Hollywoodban megismert feleségét rejti.¹³ Rendezője a Franz Josef Gottlieb és Willy Pribil páros volt. Gafni jó kedélyű, jó kiállású férfiként jelenik meg a vásznon. A visszaemlékezéseiben élete számos szaftos részletét is fellebbentő Szarvas Janina nem fedi fel, hogy ismerték-e egymást Gafnival már korábban is, vagy Amerikában hozta össze őket a sors.⁶ A film vegyes fogadtatást hozott, hazai bemutatására nem került sor.

Források filmként tartják számon Gafninak az Ed Sullivan Show-ban való szereplését is.¹⁰ Az 1948-ban indult és csaknem 23 éven keresztül folytatódó rendkívül népszerű és nézettségű tv műsor – műfaját tekintve varieté – epizódjai ugyanis 1955-ig a The toast of the town néven futottak. (Az összesen 1068, egyenként 51-58 perc tartamú rész címe 1955 után műsorvezető házigazdájáról, showmanjéről az Ed Sullivan Show-ként szerepelt.¹⁴) A toast of the town szó szerinti fordításban a város pirítósa jelentésű, a kifejezés azonban angol idiómát jelöl, s a város embere értelmű. (Érdekességgént érdemes megemlíteni, hogy a nálunk Halászlegény frakkbán címmel, Mario Lanza főszereplésével bemutatott, 1950-ben forgatott MGM-film eredeti címe The toast of New Orleans volt...)

Gafni életrajzíróinak adatai szerint 9 nyelven, 16 opera főszerepét énekelte,¹⁰ az előzőekben ismertettek szerint vélhetően kisebb operaházakban. Összesen 17 nagy koncertkörútja során⁸ fellépett Ausztráliában, Új-Zélandon, Dél-Afrikában és Dél-Amerikában is.¹⁰ 1964-65-ben vendégművészként több alkalommal visszatért az Operaházba is, s a Sámson és Delila címszerepében, a Bajazzók Caniójaként, a Tosca Cavaradossijaként és az Álarcosbál Riccardójaként aratott megérdemelt, olykor hangos ovációval kísért sikereket.⁹ Úgy volt, hogy 1969 nyarán is visszatért Budapestre. Az ő főszereplésével hirdették ugyanis Lehár A mosoly országa c. operettjének színrevitelét a Margitszigeti Szabadtéri Színpadon. A művész

megérkezett, próbált, majd a korabeli sajtóhír szerint váratlan megbetegedése miatt⁴ még a főpróba előtt távozott. Helyette az Operaház hőstenorja, a beugró Karizs Béla aratott megérdemelt tapsokat.

Bár a 60-as évek végén váratlanul és megmagyarázatlanul feladta művészi pályáját – nem ismert, szerepet játszott-e benne az említett, meghíúsult budapesti vendégszereplés is –, játékonysági koncerteken egészen 1981-ig továbbra is fellépett.¹⁰ Családjával a nyugat-irginiai White Sulphur Springsben, a déli „vizes helyek királynőjeként” aposztrofált üdülőhelyen telepedett le, s betársult a Michel's Magnifique néven előrecsomagolt élelmiszereket forgalmazó cégbe. 1981-ben, egy útvjáról hazatérőben a New York-i Kennedy repülőtéren hirtelen rosszul lett. Életét a gyors orvosi segítség sem tudta megmenteni. (Az Új Élet 1981. június 15-i híre szerint rajongók ezrei kísérték utolsó útjára. Temetésén egykori kollégája, az Operaházból ugyancsak Amerikába

távozott, majd az énekési pályát felhagyó, s a vallás felé forduló Kelen [eredetileg: Klein] Tibor végezte a kántori funkciókat.⁴)

Emlékét gyermekei ápolják,¹⁰ énekművészetét mindössze néhány, a kereskedelmi forgalomból évtizedek óta eltűnt bakelitlemezzel őrzi. Hazai forgalmazásban mindössze egy áriarészlet előadójaként szerepelt a Nagy magyar operacsillagok kiadványban, s az internet őrzi előadásában Bagó dalát a János vitézből, valamint az Aurora kiadó gondozásában korábban megjelent Gafni Miklós singt c. LP 54 percnyi hanganyagát (<https://youtu.be/-o2XS1M1Zgw>). Megérdemelné, hogy a magyar operaművészet értékeit megőrző emlékek sorában hangja, művészete CD-n is hozzáférhetővé váljon. Így a hányattatások, politikai-ideológiai okok miatt a pályakezdekésekor vártánál talán rövidebb pályát befutó és szerényebb nemzetközi elismerést kivívó, de itthon nagyon hiányzó művészt az utókor, a ma operabarátai is megismerhetnék.

IRODALOMJEGYZÉK

1. Bársony P: A vészorkoszak magyar muzsikusként áldozatai. Parlando [Internet]. 2015. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://www.parlando.hu/2015/2015-4/BarsonyPeter-Holokaust.pdf>
2. Karczag M: Kiállítás tiszteleg a holokaust operaházi áldozatai előtt. Papageno [Internet]. 2023. 02. 16. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://papageno.hu/blogok/operahaz/2023/02/kiallitas-tiszteleg-a-holokaust-operahazi-aldozatai-elott>
3. Kiállítás a páholysor alatt. Országút [Internet]. 2023. 01. 09. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://orszagut.com/eloadomuveszet/kiallitas-a-paholysor-alatt-3792>
4. Karczag Márton, az Operaház emléktárának vezetője, személyes közlés.
5. Mező G: Trumannak énekelt, Péter Gábor segítségével bízott – Svéd Sándor és „Czeglédy” története. Pesti srácok [Internet]. 2015. 07. 11. Frissítve: 2022. 04. 22. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://pestisracok.hu/trumannak-enekelt-peter-gabor-segitsegeben-bizott-sved-sandor-es-czegledy-tortenete>
6. „caruso: Az aranykalicka – két ismeretlen operatörténeti film. Caruso [Internet]. 2012. 11. 21. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://caruso.blog.hu/2013/11/21/az_aranykalicka_ket_ismeretlen_operatortenet_i_film
7. Lázár Gy: Gafni (Weinstock) Miklós – Tiszacsegétől a világhírig. Szombat [Internet]. 2020. 09. 04. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://www.szombat.org/tortenelem/gafni-weinstock-miklos-tiszacsegetol-a-vilaghirig>
8. Harsányi L: Zsidó művészek a viharban (97. rész): Vári-Weinstock (Gafni) Miklós [Internet]. MAZSIHISZ, 2022. 01. 26. <https://mazzihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/omike/harsanyi-laszlo-zsido-muveszek-a-viharban-97-resz-vari-weinstock-gafni-miklos>
9. Gafni (Vári-Weinstock) Miklós. Opera Digi-Tár [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://digitar.opera.hu/szemely/gafni-vari-weinstock-miklos/18646>
10. Kalmanoff M: Anatomy of a career. Miklos Gafni sings [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://miklosgafnisings.com/?page_id=50
11. 100 Singers – Mikos Gafni. A closer look on classic voices [video description]. MST New Media [Internet]. 2021. 02. 19. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://youtu.be/U7ee8Zm1B_8
12. A voice is born (short 1947). IMDB [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://www.imdb.com/title/tt0039968>
13. The golden cage (short 1956). IMDB [Internet]. (megtekintve: 2025. 02. 21.) <https://www.imdb.com/title/tt2158634>
14. The Ed Sullivan Show. Wikipedia [Internet]. 2002. 10. 27. Frissítve: 2025. 01. 29. (megtekintve: 2025. 02. 21.) https://en.wikipedia.org/wiki/The_Ed_Sullivan_Show

Ez a mű a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd!
4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek
megfelelően felhasználható.

